

КЫРГЫЗ КООМЧУЛУГУНДАГЫ ДИНДИН ОРДУ

Доц., докт. Сөнмез Кутлу*

Урматтуу ректор, урматтуу элчи, урматтуу областын акими, урматтуу басма сөздүн өкүлдөрү, кымбаттуу кесиптештерим жана меймандар.

Сөзүмүн башында Куттуу Жумалык майрамынын Кыргызстан калкына түрк жана Ислам дүйнөсүнө, айрыкча бүткүл адамзатка жакшылыктарды алып келүүсүн Алла Тааладан тилейм.

Кыргыз эли, IX кылымдан тартып Исламды кабыл ала баштаган түрк урууларынын бири болуп саналат. Кыргыздардын исламдашуу процессинин канчанчы кылымга чейин улантылгандыгы жөнүндөгү талаш-тартыштарга бул макаламда орун берүүнү каалабадым. Бирок бул уруунун мусулман болуусун башка түрк урууларынын мусулман болушунан өзүнчө бөлүп кароону туура эмес деп эсептеймин. Муну менен бирге бул проблема кыргыз элинин отурукташуу процесси, башкача айтканда Енисейден Орто Азияга көчүү процессинин жүрүшү менен тикеден-тике байланыштуу.

Кайсы кыргыз урууларынын кайсыл маалда жер көтөргөндүгү жана Ферганада, чыгыш Түркистанда жана Памир аймагында кайсы мезгилдерде отурукташкандыгы аныкталган учурда гана бул маселе оңой чечилет. Буга карабастан “Куттуу билим” аттуу чыгарманы жазган Жусуп Баласагындын кыргыздардын арасынан чыгышы жана кыргыз элине таандык “Манас” эпосунун түрк-ислам адабиятында орчундуу орунга ээ экендигин эске алганда кыргыздардын IX кылымдарда Ислам динин кабыл алышкандыгы, Йесевиий дервиштери жана айрым мистикалык агымдар аркылуу бул процессти башынан өткөргөндүктөрү жана Ислам маданиятына чоң салым кошкондуктары ачык-айкын. Ошондуктан кыргыз элинин Исламды кабыл алуусу жана ислам маданиятына кошкон салымы калыс (объективдүү) жана илимий методика аркылуу изилденүүсү зарыл. Өзгөчө кыргыз калкынын арасында азыр да жашап жаткан оозеки чыгармачылыкта, “Манас” эпосунда жана башка тарыхый чыгармаларда бул маселеге тийешелүү көптөгөн маалыматтар бар. Бирок кандай болсо да алардын диний ишенимдеринде түрктөрдүн традициялык ишенимдеринин кээ бир калдыктары болсо да, бүгүн Теңир тоолорунда, Памир аймагында, Чыгыш Түркистанда жана Ферганада жашаган кыргыздардын баары өздөрүн мусулман жана ислам маданиятынын мүчөсү катары эсептешет. “Манас” эпосун өзүнүн руханий маданияты деп эсептеген ар бир кыргыз, өзүн ислам маданиятынын мүчөсү деп эсептөөдө. Анткени бул эпосто орун алган

* Анкара университети, теология факультети

каармандар жана баатырлар, ислам каармандарынан жана баатырларынан деп эсептелүүдө.

Бул эпосто Түрктөрдүн тарыхтагы баатырдык сапаттары мусулмандын баатырдык сапаттары менен шайкеш экендиги талашсыз. 70 жыл өкүм сүргөн акыркы атеисттик пропаганда мезгилинде да көптөгөн иш-аракеттерге карабастан исламдык кулк-мүнөз жоюлбады.

Кыргыз элинин азыркы учурдагы социалдык турмушун иликтегенде, каршы чыксак да, кабыл алсак да тарыхта болгондой бүгүн дин реалдуу чындык. Анын түрдүү таасирлери социалдык турмуштун ар кандай жактарында ырасталган. Баланын төрөлүшүнөн кийин ат коюу, кулагына азан айтуу, сүннөткө отургузуу, куда түшүү, үйлөнүү, ыйык жерлерди зыярат кылуу, маркумду узатуу боюнча диний каада-салттар, тажияга баруу, адам өлгөндөн кийин үчтүк, бейшембилик, жетилик, кырктык, жылдык маарекелер, эскерүү, аш берүү, күндөлүк тамактануудан кийин жана меймандардын тосууда жана узатууда кылынган дубалар, орозо, орозо айында жарамазан айтуу салт- санаасы, каарыларга (кураан жаттаган адамдарга) көрсөтүлгөн сый-урмат, ажыга барып келгендерге карата көрсөтүлгөн таазим, үй-салуу үчүн уюштурулган куттуктоолордун баары диний майрам катары каралууда. Союз маалында тыюу салынган, уу деп эсептелген, ыйыктыгы жоготулууга аракеттенилген жана фольклордук- этнографиялык нерсе сыяктуу көрсөтүлгөн дин жана анын жол-жоболору алгачкы этапта динге байланыштуу болбогон улуттук үрп-адаттардын ичинде сакталуу менен аткарылып келген. Азыркы учурда диний ибадаттарды аткаргандардын жана динчилдик деңгээли төмөн болсо дагы күн өткөн сайын орозо кармагандардын, намаз окугандардын саны көбөйүүдө, аны менен бирге көптөгөн мечиттер жана медреселер ачылууда.

Эгемендүүлүккө ээ болуу менен дин тутуу эркиндиги конституция тарабынан гарантияланды, Кыргызстанда диндер үчүн жаңы бир доор башталды. Ал эми кыргыздардын ата-бабаларынын динине каршы кээ бир секталар жана месхептер бул аймакта өтө активдүү иштерди баштап белгилүү бир даражада өздөрүнө кээ бир адамдарды тарта алышса да, бул улуттун традициялык дини болгон жана үрп-адаттары, макал-лакаптары менен шайкеш болгон Ислам дининдей таасирдүү боло алышпагандыгы баарыбызга белгилүү. Ошондуктан Ислам дини тарыхтагыдай эле учурубозда да кыргыз жана башка Орто Азия элдеринин маданияттануусунда жана өсүп-өнүгүүсүндө маанилүү бир ролго ээ боло алабы? Же болбосо кээ бир мусулман өлкөлөрдөгүдөй, саясий жана коомдук проблемалардын себептеринин бирөөсү болуп калабы? Жогорудагы суроолорго жооп берүү максатында бул аймакта жана Кыргызстандагы диний турмуштун жана маданияттын борбору болуп эсептелген Фергана өрөөнүндө диний месхептердин тарыхынан кыскача маалымат бермекчимин. Орто Азия мусулмандардын кол астына киргенден кийин бул аймак Эхли Сүннөт вал жемааттын борбору болуп, ислам укугу жана ишеними боюнча Имам Азам Эбу Ханифе жана Абу Мансур ал- Матуридинин көз караштары бардык түрк уруулары тарабынан жактырылган. Бул месхептен башка ар кандай ислам агымдарына кирген муржие, хоорижилик, мутазиле, шиа (12 имамие шиасы жана Исмаилик) Асхабу Хадис жана Эшарилик сыяктуу бир топ месхеп өз иш-аракеттерин жүргүзгөн болсо да, алардын бирөө дагы узак мөөнөткө өкүм сүрө алган эмес. Ал эми мистикалык түшүнүк боюнча Эхли-Сүннөт вал Жамаат чөйрөсүнөн келип чыккан Яссевийлик жана Накшибендилик сыяктуу суффиизм жана анын агымдары үстөмдүк кылып турган. IX жана XIV кылымдарда Фергана

жана айрыкча Ош, Орто Азиянын теология, Ислам укугу жана башка Ислам билимдеринин борбору болгон. Анын үстүнө XIX кылымдын аягы жана XX кылымдын башында да Фергана Орто Азиянын диний турмушунда өтө маанилүү орунга ээ болгон. Анткени бул өрөөн мистикалык агымдардын иш аракеттеринин эң маанилүү борбору болгон. Молдолор Кыргызстандын башка аймактарына Фергана өрөөнүндөгү медреселерден, дербиштер жана эшен-калпалар ушул мистикалык борборлордон жөнөтүлгөн.

Кыргыз элинин диний түшүнүгүндө татар молдолордун, чыгыш Туркистандан келген молдолордун таасири көп болсо да, бирок Ферганадагы медреселерден өсүп чыккан молдолордун таасирлери алардыкына караганда күчтүү болгон. Шиа, Исмаилий, Агаханлар, ахмадийлик, Вахабизм сыяктуу месхептер, Хизбут-Тахрир жана башка диний жамааттар Фергана өрөөнүнүн тарыхый жана географиялык өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу Ферганага аябагандай көп көңүл бурушкан. Акыркы учурларда бул өрөөн Хизбут-Тахрир аты менен иш-аракеттерин жүргүзгөн уюм тарабынан борбор катары тандалып алынган сыяктуу көрүнөт. Ошондуктан алар Өзбекстандагы окуялардан кийин өзүнүн иш-аракеттерин Кыргызстандын территориясына которуулары мүмкүн. Ферганада болуп өткөн окуялар бардык аймакка өз таасирин тийгизбей койбойт.

Исламдын кыргыз элинин экономикалык жана маданий жактан өсүп-өнүгүүсүнө тийгизген оң таасирин сактоо үчүн жана Вахабизм, Хизбут Тахрир сыяктуу диний фундаменталисттик аракеттердин элге тийгизген терс таасирлерине жол бербөө үчүн мына бул нерселерге көңүл буруу зарыл:

1. Кыргызстандагы кээ бир адамдар ислам динине орто кылымга таандык болгон көз караштар менен, кээ бирөөлөрү болсо атеисттик көз караштары менен мамиле кылууда. Бул эки көз-караштын жокко чыгарылышы зарыл. Себеби динди тануу тарых лабораториясында сыноодон өтүп жана туура эместиги белгилүү болду. Адамдардын динсиз жашоосу мүмкүн эмес. Ошондуктан диндин реалдуу чындык экендиги кабыл алынуусу керек. Андыктан диндин негизги жол- жоболорун, принциптерин, калктын муктаждыгын эске алып учурдагы шартка ылайыкташтыруу зарыл.

Универсал дин болгон Исламдын теориясында ушул өзгөртүүлөрдү жасоого мүмкүнчүлүк бар. Себеби Ислам аябагандай реалдуу, динамикалуу жана жаңылыктарга мүмкүнчүлүк берген дин болуп эсептелет. Ислам теориялык жактан да, практикалык жактан да жашоого болгон көз карашы да социалдык жана маданий шарттарга ошондой эле айырмачылыктарга ылайыкташууга мүмкүн болгон касиетке ээ. Бирок диний түшүнүктө ушундай жанылоо иштерин жасай турган адистерге жана теологдорго аябагандай чоң муктаждык бар. Булар болсо исламдын түпкү булактарын жакшы билген, педагогика жана айрыкча дин педагогикасын, дин социологиясын, дин психологиясын жана дин философиясын окуган “дин тануу” факультетин бүтүргөн адамдар болуулары зарыл. Диний баалуулуктардын жаңылануусу, анын туура түшүнүлүшү, түшүндүрүлүүсү жана окутулуусу менен ишке ашмакчы. Себеби дин өтө кылдаттыкты талап кылган система. Бир мамлекеттин материалдык жана рухий өнүгүүсү бирдей калыптандырылса гана ийгиликке жетишебиз. Моралдык өнүгүү да диндин туура үйрөнүүлүсү жана үйрөтүлүүсүнө байланыштуу. Ошондуктан диний таалим-тарбия системасы билим берүү реформасынан сыртта калбоосу зарыл. Ушул себептен диний таалим-тарбия берген медреселерде окуу программасы, окутуучулардын билим деңгээлин жогорулатуу жана окуу шарттарын жакшыртуу боюнча реформа жасалуусу керек. Эгерде диний аң-сезим жана

түшүнүктөр учурга ылайыкташтырылбаса, эски классикалык булактардагыдай кайталанса, бүгүнкү Афганистандагы Талибандарга окшогон кыймылдар бул аймакта да пайда болушу мүмкүн. Диндин саясатташтырылбоосу үчүн керектүү иш-чараларды аткаруу зарыл. Азыркы цивилизациялык доордо мусулман дүйнөсүн бир гана падыша тарабынан же халифалык жол менен башкаруу мүмкүн эместигин жана учурга эң ылайыктуу система демократия экендигин элге кеңири түшүндүрүүбүз абзел.

Айрыкча өкмөт башчылары да динди өздөрүнүн саясий кызыкчылыктары үчүн колдонбоолору керек. Кыргызстан башка мусулман мамлекеттеринин диний тажрыйбаларынан жана илимий өнүгүүсүнөн пайдалануусу зарыл. Бирок динди саясатташтырган мамлекеттер менен болгон диний байланыштарды түзүүдө өтө кылдаттык менен мамиле кылуу зарыл. Эгер мындай болсо алардын тарбиясын алган окуучулар келечекте татаал проблемалардын чыгышына себепкер болушу мүмкүн. Азыркы учурда илимий чөйрөдө Орто Азияда диний модел катары Иран модели, Сауд Араб модели же Туркия моделин кабыл алына тургандыгы жөнүндө көптөгөн талаш-тартыштар бар. Бирок менин оюмча Орто Азия үчүн алгачкы экөөсүнөн модел алына турган болбосо көптөгөн татаал проблемалар пайда боло тургандыгына ишенем. Ал эми Туркия модели айта турган болсок, Орто Азия түрк жумурияттары андагы дин илимдеринин өнүгүүсүнөн пайдаланып өздөрүнө ылайыктуу моделди өздөрү түзүлүүлөрү керек. Исламдын дүйнөгө болгон көз караштарын жана анын негизги принциптерин камтыган китептер дин боюнча адистер тарабынан даярдалып элге туура маалымат берилиши керек. Азыркы учурда кыргызстанда диний түшүнүккө таасирин тийгизген китептер орто кылымдарда жазылган же чет тилдерден которулган китептер болуп эсептелет. Өзгөчө кээ бир экстремисттик агымдар өз китептерин кыргыз, озбек, тилдерине которуп элге чон таасир тийгизип жатышат. Анын натыйжасында башка аймактарда болуп жаткан саясий чыр-чатактар диний келишпестиктер ушул китептер аркылуу ушул аймакка да көчүшү мүмкүн. Ошол себептен диний түшүнүктөрдү жаңыдан калыптандыруучу булактар оригиналдуу жана бул аймактын шарттарына ылайык кайрадан жазылуусу абзел. Албетте эң мурда Куранды кыргызчага которуу керек. Медреселердеги окутуучулардын жана мечиттердеги дин кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатуу курстарынан билим алуусуна зарылчылык бар. Себеби сырттан келип иш-аракет жасаган радикалдык агымдардын биринчи максаты эл арасында авторитети таасири чоң болгон молдолорго таасир этүү болуп эсептелет. Ошол себептен алардын диний билимдериндеги кемчиликтерин толуктап, ушул аймакта аракеттенген дин, мезхеп же башка агымдар жөнүндө кеңири маалымат берүү зарыл. Ушул максатта Ош Мамлекеттик Университетинин теология факультети, акимчилик жана казыят менен бирге 3 жолу ушундай курстарды уюштурду жана изилдөөлөрдүн натыйжасында алардын пайдалуу, таасирлүү болгондугуна ынандык. Чындыгында дин кызматкерлеринин бардыгынын жана медреселердеги мугалимдердин ушул курстардан өтүүлөрүнүн зарыл экендигин белгилейм. Орто окуу жайларынын окуу программаларына дин тарыхы жана ыйман сабактарын киргизип бул сабактарды окутуу үчүн теология факультетинин бүтүрүүчүлөрүнүн дайындалуусу пайдалуу болмокчу.

Эгерде теология факультети сыяктуу мамлекеттин атайын окуу жайларынан бүткөн окутуучуларга мүмкүнчүлүктөр берилсе жаштардын жана жалпы эле адамдардын динди туура үйрөнүүлөрүнө жол ачылат. Алардын башка

дин жана месхептерине өтүп кетүүсүнө бөгөт болот. Ушул максаттарга жетишүү үчүн жогорку билимге ээ болгон дин тануу адистери тарабынан жогорудагы айтылган предметтердин программалары иштелип чыгып, ал программага ылайык китептер жазылуусу керек. Ошентип Кыргызстанда дин биримдиги бузулбайт. Эгер андай болбосо диний сабатсыздыктын натыйжасында ата-бабаларыбыздын дининен чыгып башка дин жана секталарга өтүп кеткен адамдардын саны көбөйүп кетиши мүмкүн. Бир мамлекеттеги күтүүсүз диний өзгөрүүлөр көптөгөн саясий жана социалдык чыр-чатактарга себеп болмокчу. Анын алдын алуунун чарасы жаштарга өз диндери жөнүндө туура маалымат берүү болуп эсептелет.

Бул чаралар аткарылган учурда Ислам Кыргызстандын материалдык жана руханий өнүгүүсү үчүн негизги түрткү боло тургандыгына жана Кыргыз эли мурдатан тутунуп келген “Ахли сүннөт вал жамаат” түшүнүгүнө каршы келген “Вахабизм”, “Хизбут-Тахрир” сыяктуу экстремисттик агымдардын жана фундаменталисттик айрым христиан секталарынын Кыргызстанда өздөрүнө жактоочулар таба албай тургандыгына терең ишенем.

Кыргыз мамлекети теология факультетин ачуу менен бирге жогоруда айтылган ой-максаттарды ишке ашырууда биринчи кадамын койду. Ушуну менен Кыргыз мамлекети коңшу мамлекеттерге салыштырганда алдыда жана аарткычылыкка ээ деп эсептеймин. Мындан кийинки диний абалды жакшыртуу теология факультетинин бүтүрүүчүлөрүн максатка ылайыктуу пайдалануу жана аларды татыктуу иш орундары менен камсыз кылууга байланыштуу.

Көңүл бурганыңыздар үчүн чоң рахмат.